

On Dördüncü Yüzyıla Ait Anonim Hadis Kitabı Olarak Bilinen Türkçe Eser Üzerine

*“On Turkish Manuscript Knowing The Book Of Hadith Blonging
To 14th Century”*

Abdülbaki ÇETİN*

Özet

Vatikan Kütüphanesinde 364 numarada kayıtlı ismi, müellifi ve telif tarihi bilinmeyen ancak “XIV. yüzyıla ait” bir “Hadis Kitabı” olarak kabul edilen Türkçe yazma, Sultan II. Murat’a sunulmuş Kitâb-ı müstakîm adlı ilmihâl kitabının bir nüshasıdır.

Anahtar Kelimeler

Hadis kitabı, Kitâb-ı müstakîm, Eski Anadolu Türkçesi, Sultan II. Murat devri,
Türkçe Yazmalar (Vatikan Kütüphanesi 364)

Abstract

The Turkish manuscript which title, writer and date of write are not known, in Vatikan library (Biblioteca Apostolica Vaticana, call number: Turco 364) is the copy of Kitâb-ı müstakîm, catechism of Islâm, dedicated to Sultan Murad II.

Key Words

The book of hadith; Kitâb-ı müstakîm, Old Anatolian Turkish; The period of Sultan Murad II,
Turkish Manuscripts, (Biblioteca Apostolica Vaticana, Call Number: Turco 364).

* Yrd. Doç. Dr., Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi.

Giriş

Ünlü seyyah İbn-i Battuta'nın gezip gördüğü yerlerden biri de Anadolu'dur. Anadolu'da o zamanlar beylikler hüküm sürüyordu. Bu beyliklerden biri de Aydın yöresinde kurulmuş Aydınoğulları beyliğidir. Aydınoğulları beyleri diğer Anadolu beyleri gibi Türkçe telif ve tercümeleri teşvik etmişlerdir. Beyliğin kurucusu Mehmet Bey adına *Kıyasu'l-enbiyâ* ile *Tezkiretü'l-evliyâ*'nın Türkçe'ye çevrilmesi oğlu Umur Bey adına mensur *Kelîle ve Dimne, Kâmûsu'l-etibbâ* adıyla *Müfredât-ı İbn-i Baytar* tercümesi, *Tabîatnâme, Tuhfetü'l-letâyif, Letâyifü'l-kudsiyye* adlı telif ve tercüme eserlerin kaleme alınması, İsa Bey adına *Hüsrev ü Şirin* tercümesi bu beyliğin kısa süren ömrüne rağmen Türk dili sahasındaki gelişmelere katkısının ne ölçüde olduğunun göstergeleridir.¹

İbn-i Battuta, seyahatnamesinde Aydınoğlu Mehmet Bey'le bir karşılaşmasını şu şekilde anlatır:

*“Hükümdar [Aydınoğlu Mehmet Bey A.Ç.] bir gün ikindiden sonra bulunduğumuz muntıkaya geldi. Müderris efendi [Muhyiddin A.Ç.] baş köşede, hükümdar onun sağında ben de müderrisin sol tarafında oturuyordum. Bu şekil oturmuş, Türklerin fıkıh bilginlerine gösterdiği saygının en açık ifadesidir. Benden, Yüce Peygamber'in hadîslerinden bir seçki hazırlamamı istedi. Allah'ın selâmı ve rahmeti Peygamberimizi kuşatsın! Derhal hazırladım. Müderris yazdıklarımı hükümdara sundu. Hükümdar bu eserin Türkçe açıklamasının yazılmasını müderrise emrederek ayağa kalktı, dışarı çıktı.”*²

Hükümdar katında pek itibarlı olan müderris Muhyiddin'in bu emri yerine getirdiğini düşünüyoruz. Ancak bu eser bugüne kadar bulunamamıştır.

Vatikan Kütüphanesindeki Türkçe “Anonim Hadis Kitabı”

Fahir İz, *Eski Türk Edebiyatında Nesir (XIV. Yüzyıldan XIX. Yüzyıl Ortasına Kadar Yazmalardan Seçilmiş Metinler)* adlı eserinde Vatikan Kütüphanesinde Türkçe Yazmalar 364 numarada bir “Anonim Hadis Kitabı” olduğunu kaydeder ve bu eserden örnek bir bölüme yer verir: “Komşu Hakkı” (110a-111b).³

¹ Bu eserler hakkında “Aydınoğulları Beyliğinde Türk Edebiyatı” başlıklı yayıma hazır yazımızda ayrıntılı bilgi verilmiştir.

² Ebû Abdullah Muhammed İbn Battûta Tancî (Çeviri, İnceleme ve Notlar: A. Sait Aykut): İbn Battûta Seyahatnâmesi, İstanbul, 2004, 2. Baskı, C, 1, s. 421.

³ ETENs. 33-34. Aynı metin *Büyük Türk Klâsikleri*'nde “XIV. Yüzyılda Yazarı Bilinmeyen Eserler” başlığı altında “Hadis Kitabı” ismiyle (İz-Kut, 381) ve Gencay Zavotçu'nun Eski Türk Edebiyatı Yüz yıllara göre Nazım ve Nesir, (Ankara, 2005) adlı eserinde “örnek nesir metinleri” arasında “Anonim Hadis Kitabı” ismiyle yer almıştır. (ETENs. 33-34'ten tıpkıbasım).

Bu yazıda, “XIV. yüzyıla ait” olduğu bildirilen bu “anonim Hadis Kitabı”nın İbn-i Battuta’nın bahsettiği eser olup olmadığının tespiti için yaptığımız araştırmalarda elde ettiğimiz bulguları sunacağız.

Vatikan Kütüphanesindeki Türkçe yazmaların kataloğunu hazırlayan Ettore Rossi, söz konusu Türkçe yazmayı ayrıntılı bir şekilde tavsif etmiş, eserin “başındaki 18 beyitlik mesnevi”den iki beyit ile 14. babdan bir bölümü (“komşu hakkı”) örnek olarak vermiştir. Şöyle ki:

“Vat. Turco 364

İstinsah tarihi: safer 970/1562; 21x15 cm.; 143 vr.; nesih yazı...

Sultan II. Murat’a (1421-1451) sunulmuş, 18 bölümden (=bâb) oluşmuş, ah-lâkî kurallar ve dinî pratikler/uygulamalar (‘ibâdât=ibadetler) hakkında bilgi içeren İslâm ilmihâli. Müellifi belli değildir.

Başında 18 beyitlik mesnevi var. (vr. 1a). Allah’a hamdden
حمدلله شكراً هر دم اول حقا اندن ارتق كيمسنة بولمز بقا
sonra Sultan II. Murat’a (1421-1451) ithaf başlar.

بر كتاب دوزدم بزم سلطانجون سلطان بن سلطان مراد خانجون

Bundan sonra 18 bab bir bir sıralanır. Hemen ardından (vr. 2) mensur metin başlar. İlk “bâb” *fî aḥkām al-mā’* diye adlandırılmış, ikincisi *fî bayān al-wuḍu’*... on üçüncüsü nasıl konuşmak gerektiği (konuşma adabı) hakkındadır, on dördüncüsü komşu hakkına dairdir, on altıncısı *fî sunnat an-nikāḥ*, on yedincisi *fî ‘iyādat al-marīḍ*, sonuncusu *fî’l-mutafarriqāt*. Konular hadis ve hikâyelerle süslenmiştir.

Dili ve imlâsı arkaiktir. Örnek: (14. bölümün başı) vr. 110:

الباب الرابع عشر في حقوق الجار بو باب قونشي حقن بلدرر . صالح قونشي استمك سنت رسول در بر
حديثه دخي ايدر استك صالح قونشي او صاتون المازدا اوك در ابو يولداسي استك يوله كتمزدا اوك ددى
(vr.111)...مسئله صاتون الدغى يمشدا قونشيه وره كندو يمزدا اوك ... (vr.142a) الله تعالى ايدر يا سليمان
بن اول پادشاه دگن كه...

vr. 142a’nın sonundaki istinsah tarihi: safer ayı 970/1562. Vr. 130a boş...”⁴

Rossi, yaptığı bu tavsifte “Sultân bin Sultân Murâd Han için” mısraına dayanarak eserin sunulduğu padişahın Sultan II. Murat (1421-1451) olduğunu belirtmiştir. Âmil Çelebioğlu, *Türk Edebiyatı’nda Mesnevi (XV. yy.’a kadar)* isimli eserinde “sultan II. Murad’a ithaf olunan mensur eserler”e kısaca yer vermiştir.⁵ Ancak bunlar arasında ne bir “hadis kitabı” vardır ne de Vatikan Kütüphanesi Türkçe yazmalar bölümünden herhangi bir nüsha. Fakat Çelebioğlu’nun Belediye kütüphanesi Muallim Cevdet K. 109 numarada kayıtlı olduğunu bildirdiği ve Sultan II. Murad’a sunulmuş eserler arasında zikrettiği “Kitâbü’l-müstakim” adlı mensur eser hakkında verdiği bilgi, Rossi’nin Vatikan Kütüphanesi Türkçe

⁴ Rossi, 293.

⁵ Çelebioğlu, 149-152.

Yazmalar 364 numarada kayıtlı ismi, müellifi ve telif tarihi bilinmeyen Türkçe yazma hakkında verdiği bilgiyle örtüşmektedir. Şöyle ki:

“Kitabü’l-Müstakim: Onsekiz babdan meydana gelen bu eser, abdest, namaz, ölü, zekat, oruç, kerahet, av, mescide gitmek, yemek, içmek, ay ve günler, söz söyleme adabı, komşu hakkı v.s. ile ilgili mevzûlardadır. Eserin padişaha ithaf kısmı, mesnevî şeklindedir:

*Hamdü’lillâh şükr her dem ol Hağ’a
Andan artuğ kimsene bulmaz beğâ*

...

*Bir kitâb düzdüm bizüm sulţân için
Sulţân ibni Sulţân Murâd Han için*

*On sekiz bâb eyledüm eksügi yok
(Çok) ‘acâyib var durur içinde çok*

*Her birini bir kitâbdan almışam
‘Arabîden türkiye döndermişem”⁶*

Kitâb-ı Müstakîm’in Nüshaları

Âmil Çelebioğlu’nun verdiği bilgi Belediye Kütüphanesi Muallim Cevdet K. 109 numarada kayıtlı nüshaya dayanmaktadır.⁷ *Kitâb-ı müstakîm*’in aynı kütüphanede aynı koleksiyonda K.307/1 numarada bir yazması daha vardır.⁸ Ayrıca Millî Kütüphanede, Millî Kütüphane yazmaları koleksiyonunda bir⁹, Adnan Ötügen İl Halk Kütüphanesi koleksiyonunda üç¹⁰ nüshası daha vardır. Yurt dışındaki kütüphanelerde de *Kitâb-ı müstakîm*’in nüshalarına rastlamak mümkündür: Vatikan¹¹ Avusturya¹² ve Almanya¹³ kütüphanelerinde *Kitâb-ı müstakîm*’in nüshaları bulunmaktadır.

⁶ Çelebioğlu, 152.

⁷ Çelebioğlu, 152; Bayraktar 65, Nr. 609.

⁸ Bayraktar 65, Nr. 610.

⁹ 06 M.K. Yz. A 1130/1.

¹⁰ 06 Hk 1753/1; 06 Hk 4693/1 ve 06 Hk. 4046/2. Bunların sonuncusu sanal ortamdaki yazmalar kataloğunda 06 Hk 4046 numarayla I+242 varak olarak -tek eser- gösterilmiştir: <http://www.yazmalar.org/yazmaeser.php?id=78221> (04.02.2006, 15:05). Oysa mecmuanın ilk eseri aynı kaleminden çıkmış *Kitâb-ı salât ve’l-ehâdis*’tir. *Kitâb-ı müstakîm* bu mecmuanın ikinci eseridir. Ancak bu iki eserin yaprakları birbirine karışmıştır. Adnan Ötügen İl Halk Kütüphanesi yazmaları koleksiyonu Millî Kütüphaneye aktarılmıştır. 06 Hk. 4046/2 numaralı nüsha, tespit edebildiğimiz nüshaların -istinsah tarihi bilinenler arasında- en eski olanıdır: 877/1472-3 (241b/9).

¹¹ Rossi, 293.

Kitâb-ı müstakîm'in nüshalarını araştırırken iki yazma daha dikkatimizi çekti. Bunlardan biri Türkiye Yazmaları Toplu Kataloğu'nda, Adana İl Halk Kütüphanesi koleksiyonunda, 01 Hk 879 numarayla kayıtlı "*Kitab-i sırat-i müstakîm*"¹⁴ diğeri ise Yusuf Ağa Kütüphanesinde 4992 numarayla kayıtlı "*Kitab-ı Sırat-ı Mustakîm*"¹⁵adlı eserler idi. Yaptığımız incelemelerde *Kitâb-ı sırat-ı müstakîm* adlı bu iki yazmadan ilkinin¹⁶ üzerinde durduğumuz *Kitâb-ı müstakîm*'in bir nüshası, ikincisinin¹⁷ ise farklı bir eser olduğunu tespit ettik.

Kitâb-ı Müstakîm'in Müellifi

Kitâb-ı müstakîm'in yurt dışındaki kütüphanelerde bulunan yazmalarında müellif adı kayıtlı değildir. Yurt içindeki kütüphanelerde bulunan nüshaların-
dan ikisi için ilgili kataloglarda müellif adı olarak iki farklı isim kayıtlıdır:

¹² Flügel III 140-141, Nr. 1701. Bu katalogta eser hakkında ayrıntılı bilgi verilmiş, bölüm (=bab) başlıkları Arap harfleriyle kaydedilmiştir.

¹³ Götz I 146, Nr. 216; Sohrweide II 26, Nr. 22; Pertsch 129-130, Nr. 104.

¹⁴ TÜYATOK 01/II 508 Nr. 1786.

¹⁵ Yusuf Ağa Kütüphanesi Tarihçe Teşkilât ve Kataloğu I, Konya, tsz., s. 94, Nr. 189.

¹⁶ TÜYATOK 01/II 508 Nr. 1786: "01 Hk 879 Kitab-i sırat-i müstakîm. Mollâ Hasan b. Ahmed b. Halîl.

اون برنجی بیلکی کونده نه درور اون ایکنجی علم اوامرلر بونده در
نه جوهردر بله سن بقمهده نه لر در کتا مستقیمده

dizeleriyle başlar. Yazarın harekeli nesih hattıyla, Türkçe, 210X150 – 160x90 mm. ölçülerinde, 15 satırlı, 132 yaprakta, üç ay damgalı kağıda 113 şevvalinde (1702) yazılmıştır. Kahverengi meşin, şemseli, miklebli bir cildi vardır.

الله اعلم بالصواب واليه المرجع والمآب والحمد لله على التمام ورسوله على التحية والسلام
bitiriş cümlesiyle sona ermektedir. Dibace bölümü alınmamıştır." Bu nüshanın ilk yaprağı düşmüştür.

¹⁷ Yusuf Ağa Ktp. Nr. 4992. *Başı*: Besmele hamdele ve salveleden sonra: ... (1b/3) Ammâ ba'd bilgil ve âgâh olgıl kim (4) en evvel mü'mine farz ve vâcib olan, kişi ne tarikle 'inde'llâh (5) ve 'inde'n-nâs mü'min-i kâmil olur anı öğrenüp bilmekdür. Ba'dehû ne (6) tarikle 'inde'n-nâs mü'min ve 'inde'n-nâs fâsik olur. Ba'dehû (7) ne tarikle 'inde'n-nâs ve 'inde'llâh kâfir olur öğrenüp (8) bilmek her kişinin üzerine farz ve vacibdür....

Sonu: 132b/14: Zeyd 'Amrı alup gitmekle olur mu? El-cevâb: Olur. Ebu's-Su'ûd. Eserde yer yer manzumeler, İslâm âlimlerinden nakiller vardır. 17 str, Nesih, Başlıklar ve yer yer özel isimler kırmızı mürekkeple. Nadiren hareke kullanılmıştır. Müstensihî ve istinsah tarihi belli değil. 1a'da "te'lif, Hâza'l-kitâbu Muslihu'd-dîn 'aleyhi'r-rahme ve'r-rıdvân" kaydı ve "Maarif Vekaleti Konya Asar-ı Atika Müzesi Müdürlüğü" mührü vardır. Akaide dair bir eserdir.

4a/11'de müellif, "ba'dehû ma'lûm ola ki bu kitâbda mezkûr olan 'akâyid-i dîniyyeye ve i'tikâdât-ı İslâmiyyeye makbûl ve mergûb olan kitâblardan ihtisâr olunmuşdur ki zikr olunur" deyip yararlandığı kaynakları sayar: Bunlar, (4a/13) Birgili Mehmet Efendi'nin *Vasiyyetnâmesi*, *Hediyyetü'l-muhlisîn*, Kadızâde'nin *Vasiyyetnâmesi*, *Akâdetü'l-mü'minîn*, *Letâyifü'l-işârât*, (4b/1) *Behcetü'l-ârifîn*, *Ravzatü's-sâlikîn*, *Şerâyitu'l-islâm* adlı eserlerdir ki müellif bunlar hakkında "bu sekiz risâle Türkçe risalelerdür mu'teber kitâblardan istihrâc olunmuşdur." der (4b/2-3) "Ammâ bu fakîrün Arabî mu'teber kitâblardan dîn karındaşlarımız için Türkiye tercüme itdigümüz kitâblarun isimleridür ki zikr olunur" (4b/3-5) diyerek yararlandığı Arapça kaynakları da sayar ki bunların arasında *Cevâhirü'l-fikh*, *Zübdetü'l-mesâ'il*, *İhyâ'u ulûmi'd-dîn*, *Fıkhü'l-ekber*, *Vasiyyet-i İmâm-ı A'zam*, *Kitâbü'l-bidâye* gibi eserler vardır. (4b)

1. Tunuslu İbrahim Hoca

Millî Kütüphanede 06 M.K. Yz. A 1130/1 numarada kayıtlı yazmanın <http://www.yazmalar.org> adresindeki tavsifinde ve <http://www.mkutup.gov.tr> adresinde müellif adı olarak “İbrahim Hoca Tunuslu, 1672’de sağ” kaydı yer almaktadır.¹⁸

Bu yazmanın ferağ kaydı şu şekildedir:

168b/12 *Temmet el-kitâb bi-’avni’llâhi’l-meliki’l-ve-(13)-hhâb. Ve’l-hamduli’llâhi ‘alâ mâ en’amehu ‘aleynâ itmâmîhi. Temmet (169a/1) el-kitâb el-hakîr-i za ‘îf İbrahim Hâce fî Tunus. Gafare’llâhu (2) leh ve’l-vâlidîyyeh ve lî cemî ‘îl-mü’minîne ve’l-mü’minât ve’l-müslimîne ve’l-müslimât (3) el-ahyâu minhüm ve’l-emoât bi-rahmetike yâ erhame’r-râhimîn (4) ve’l-hamduli’llâhi rabbi’l-âlemîn. Temmet (5) el-kitâb şehri-Şa ‘bân vakti’ (6) <vakti> d-duhâ yevmi ‘işrîn (7) sene 1083.*

“Tunuslu İbrahim Hoca” bu eserin müellifi ise bu İbrahim Hoca muhtemelen “816/1413’de sağ” olan “Tunuslu İbrahim el-Kâtibî”dir.¹⁹ “1413’te sağ” olması 1421-1451 yılları arasında tahtta olan Sultan İkinci Murat devrine yetiştiğini ve eserini ona sunduğunu düşündürebilir.²⁰

1083/1672 tarihi ise bu yazmanın istinsah tarihidir.

2. Molla Hasan bin Ahmed bin Halîl

Adana İl Halk Kütüphanesi koleksiyonundaki 01 Hk 879 numaralı *Kitâb-ı sırât-ı müstakîm* adlı yazmanın müellifi hem matbu hem de sanal ortamdaki katalogda Molla Hasan bin Ahmed bin Halîl olarak gösterilmiştir.²¹

Bu nüshanın ferağ kaydı ise şu şekildedir:

(133a/6) *vaka ‘u’l-ferâgu fi tahrîri hâzihî’l-kitâbi şerîf ve Sırât-ı müstakîm (7) fî âhiri’s-Şevvâli’l-mübârek fî yevmi’l-isneyn alâ yedi ad’afi’l-ibâd (8) - el-cürmü kesîr ve’l-amelü kalîl el-müznib el-muhtâc er-râcî ilâ (9) rahmeti’llâhi te ‘âlâ ve şefâ’ati’n-*

¹⁸ <http://www.yazmalar.org/yazmaeser.php?id=127530>;
<http://kitap.mkutup.gov.tr:4500/ALEPH/TUR/NLT/NLT/NLT/FIND-ACC/1973497>
(04.02.2006, 15:02)

¹⁹ OCLT I 3-4, Nr. 2; Ramazan Şeşen, “İlk Devir Osmanlı Âlimleri ve Yazdıkları Eserler” Türklük Araştırmaları Dergisi, S. 12, s. 277, İstanbul, Eylül 2002.

²⁰ Bu mecmuanın ikinci eseri *Kitâb-ı sancak* adlı müellifi bilinmeyen mensur bir risâledir. (vr.170a-172b). Tam olan bu risalenin ferağ kaydı yoktur. *Kitâb-ı müstakîm* ile aynı kaleminden çıkmıştır.

²¹ TÜYATOK 01/II 508 Nr. 1786. Tavsifi için bak. 16. dipnot. Özellikle tavsifte yer alan “yazarın hareketli nesih hattıyla” ibaresi eserin müellif nüshası olduğu izlenimi veriyorsa da *Kitâb-ı sırât-ı müstakîm* adlı bu yazma geç bir dönemde istinsah edilmiş bir *Kitâb-ı müstakîm* nüshasıdır. Bu katalogda müellif olarak gösterilen Molla Hasan b. Ahmed b. Halîl eserin müstensihidir. Basılı katalogdaki bu hata sanal ortamdaki katalogda da var. Sanal ortamdaki katalogda yazma “*Kitâb-ı Siret-i Mustakîm*” adıyla kaydedilmiştir: <http://www.yazmalar.org/yazmaeser.php?id=9283> (04.02.2006, 15:07)

nebiyyi salla'llâhu aleyhi (10) ve sellem- ve ahkaruhum Monla Hasan (11) bin Ahmed bin Halîl gafara'llâhu leh ve'l-vâlidîyyeh ... (13) sene selâse 'aşere ve mie ve elf. Sene 1113.

Bu kayıttan anlaşılacağı üzere *Molla Hasan bin Ahmed bin Halîl* söz konusu eserin müstensihî, 1113/1702 tarihi de istinsah tarihidir.

Eserin Muhtevası:

Kitâb-ı müstakîm on sekiz *bâb'a*, *bâblar fasıllara*, *fasıllar da mes'elelere* ayrılmıştır:

Eserin plânı şu şekildedir:²²

Hâzâ Kitâbu Müstakîm (1b)

El-Bâbü'l-evvelü fî ahkâmi'l-mâ'i. Evvelki bâb suları bildürür. 2a/8

Faslun fi'l-bî'ri. Bu fasıl kuyular hükmin bildürür. 4b/1

Faslun fi'l-es'âri. [Yiyecek içecek artığı] 6a/10

El-Bâbü's-sânî fî beyâni'l-vuzû'i. İkinci bâb âbdest hükümlerin bildürür. 6b/8

Faslun fi'l-istincâ'i. [Bu fasıl tahâreti] beyân ider. 8a/7

Faslun fi mâ yankızul vudu'e ve mâ lâ yenkızı: Bu fasıl âbdest neyle sınır ve neyle sınımaz anı bildürür. 10b/11

Faslun fi mâ yucibü'l-gusl. 12a/7

Faslun fi meshi 'ala'l-huffeyni. 14a/3

Faslun fi't-teyemmümi. 15a/9

Faslun fî beyâni'l-encâsi. 16b/7

Faslun fi'l-hayzi. 19a/1

Faslun fi beyâni'n-nifâsi. 19b/6

El-Bâbü's-sâlisü fi's-salâti. 20b/8

Faslun fi beyâni'l-ezân. 22a/13

Faslun fi şurûti's-salât. 23a/10

Faslun fi sıfati's-salât. 24b/9

Faslun fi men yesihha'l-iktidâi. 27a/10

Faslun fi beyâni mâ yüfsidü's-salâte ve mâ lâ-yüfsidü. Bu fasıl namâzı ne fâsid eyler ve ne fâsid eylemez anı bildürür. 30a/5

Faslun fi mâ-yükrehü's-salât ve mâ lâ-yükrehü. Bu fasıl namâzı ne kê-râhet [eyler] ve ne eylemez anı bildürür. 31b/11

Faslun fi'n-nevâfili Bu fasıl sünnet ve nâfile namâzları bildürür. 33b/1

Faslun fî terâvîhi. Bu fasıl terâvîhi bildürür. 34b/2

²² Varak numaraları Millî Kütüphane 06 M.K. Yz. A 1130/1 nüshasına göredir.

Faslun fi'[s]-salâti'l-vitri. Bu fasıl vitri-i vâcibün namâzın bildürür.
35a/5

Faslun fi idrâki'l-ferâyiz. Bu fasıl farza irişüp uymağı bildürür. 35a/12

Faslun fi kazâ'i'l-fevâyit. Bu fasıl kazâyâ kalan namâzların hükmin bildürür. 36b/1

Faslun fi sücûdi's-sehvi. Bu fasıl namâzda yanılmak secdesin bildürür.
38a/3

Faslun fi secdeti't-tilâveti. Bu fasıl Kur'ânda on dört yerde secde vardur anı bildürür. 40a/11

Faslun fi salâti'l-merîd. Bu fasıl sayruların namâzın bildürür. 42b/4

Faslun fi salâti'l-müsâfiri ve mikdâri's-seferi. Bu fasıl müsâfir dahı namâzını ve sefer neye dirler mikdâr ne-kadar yirdir anı bildürür.
44a/8

Faslun fi salâti'l-cum'ati. Bu fasıl cum'a namâzın bildürür 46b/12

Faslun fi salâti'l-'iydeyni. Bu fasıl iki bayram namâzların bildürür.
49a/1

Faslun fi salâti'l-kusûf ve'l-husûf. Bu fasıl güneş dahı ay dutulmagun namâzın bildürür. 50a/11

Faslun fi'l-istiskâ'i. Bu fasıl yağmur istemegi bildürür. 50b/8

Faslun fi namâzi'l-havfi Bu fasıl korkuda namâzı nice kılalar anı bildürür. 51a/2

Faslun fi salâti'r-regâyib ve'l-berât ve'l-kadir. (Harekeli). 51b/6

El-Bâbü'r-râbi'u fi'l-cenâyiz. Dördüncü bâb ölü hâlin bildürür. 52a/11

Faslun fi't-tekfîn. Bu fasıl ölünün kefenin dahı kefenlemesini bildürür.
54a/8

Faslun fi salâti'l-cenâze. Bu fasıl cenâze namâzın dahı ölünün namâzın kim kıla anı bildürür. 54b/13

Faslun fi hamli'l-cenâzeti ve defnihâ: Bu fasıl cenazenin götürmesin ve gömmesin bildürür. 56b/7

Faslun fi's-şehîd. Bu fasıl şehîdleri bildürür. 57a/7

Faslun fi salâti'l-Ka'beti. Bu fasıl Ka'be'de namâz kılmağı bildürür.
57b/9

El-Bâbü'l-hâmisü fi'z-zekâti. 59b/1

Faslun fi zekâti's-sevâyim. Bu fasıl canlı tavarların zekâtın bildürür.
62b/5

Faslun fi masârifî'z-zekât. [Bu fasıl] zekâtı 'öşri kime vireler anı bildürür. 65a/5

Faslun fi sadakati'l-fitri. Bu fasıl ulu bayramdağı fitra'ı bildürür. 66a/7

El-Bâbü's-sâdisü fi ahkâmi's-savm. 66b/13

Faslun fi mâ yükrehü fi's-savmi ve mâ lâ-yükrehü. Bu fasıl orucu ne kerâhet eyler ve ne kerâhet eylemez anı bildürür. 69b/6

Faslun fi savmi'l-merîd. 70a/10

Faslun fi'l i'tikâfi. Bu fasıl i'tikâfi bildürür. 71b/7

El-Bâbü's-sâbi'u fi'l-kerâhiyyeti. 72a/8

El-Bâbü's-sâminü fi's-saydi ve'z-zebâyihi ve'l-udhiyyeti. Bu bâb av avlamagı dahı bogazlamagı dahı kurbân bildürür. 76b/12

Faslun fi'z-zebâyih. 78b/3

Faslun fi'l-udhiyye. 80b/8

El-Bâbü't-tâsi'u fi'l-mescidi. 81b/4**El-Bâbü'l-âşirü fi'l-ekli ve's-şürb. 84a/12****El-Bâbü hâdî 'aşere fi zikri'l-eyyâmi ve's-şuhûr. 92a/6****El-Bâbü's-sânî 'aşere fi'l-emri ve'n-nehyi. 94a/12**

El-Bâbü's-sâlisü 'aşere fi'l-kelâm. Bu bâb söz söylemegi dahı edeb bildürür. 112a/3

Faslun fi'n-nevm. 113b/11

El-Bâbü râbi'u 'aşere fi hukûki'l-câri. Bu bâb konşu hakkın bildürür. 116a/3

Faslun fi's-seferi ve'l-edeb. Bu fasıl sefer ve edeb bildürür. 117a/12

El-Bâbü'l-hâmisü 'aşere fi âdâbi'l-meclisi. Bu bâb sohbetde oturmagı dahı edebini bildürür. 119a/9

Faslun fi ziyâfeti'l-mü'mini li'l-mü'min. Bu fasıl mü'min mü'mini nice konuklar anı bildürür. 120b/4

El-Bâbü's-sâdisü aşere fi sünneti'n-nikâh. 123b/10**El-Bâbü's-sâbi'u 'aşere fi 'ıyâdeti'l-merîdi. 130a/9****El-Bâbü's-sâminü aşere fi't-tefrikâti. 134a/8**

Muhtevâsından da anlaşılacağı üzere eser, *fıkıh* kitabıdır. Kitapta fikhî görüşleri esas alınan mezhep, Hanefî mezhebidir.²³

²³ Örneğin (3b/11) Mes'ele: Bir cünüb kuyuya düşdi, taldı yine çıkdı. (12) *İmâm Ebû Hanîfe* kütünde -rahmetu'llâhi te'âlâ [aleyh]- ol düşen er dahı (13) su dahı necisdür. *İmâm Ebû Yûsuf* kütünde -rahmetu'llâhi [aleyh]- er cünüb su tâhîr (4a/1) *İmâm Muhammed* kütünde -rahmetu'llâhi [aleyh]- er dahı su dahı tahirdür. Mes'ele... 72a/9'da "Cemî'-i mekrûhât harâmdur İmâm kütünde ammâ İmâmeyn kütünde harâma (10) yakındur. Mes'ele..." Burada "İmâm"dan kasıt, İmam-ı azam Ebu Hanîfe, "imâmeyn"den kasıt ise fikh çevrelerinde bu kelimeyle kastedilen İmam Muhammed ile İmam Ebu Yûsuf'tur. (Yazma bütünüyle harekelidir). Bu örnekleri çoğaltmak mümkündür.

Nitekim Vatikan Kütüphanesi Türkçe yazmalar kataloğunda eser için “*catechismo musulmano*”=İslâm ilmihâli²⁴ ve *Atatürk Kitaplığı Muallim Cevdet Yazmaları Alfabetik Fihristi*'nde bu koleksiyonda bulunan her iki nüsha için “*ilmihal*”²⁵ kaydı düşülmüştür.

Sonuç:

Vatikan Kütüphanesindeki Vat. Turco 364 numarada kayıtlı *ismi, müellifi ve telif tarihi bilinmeyen*²⁶ ancak “*XIV. yüzyıla ait yazarı bilinmeyen*”²⁷ “*Hadis Kitabı*”²⁸ olarak kabul edilen yazma, “*Sultan II. Murad (1421-1451)*”a sunulmuş²⁹ bir “*ilmihâl*”³⁰ kitabı olan *Kitâb-ı müstakim*'in nüshalarından³¹ biridir.

Eserin müellifinin ise 1413 yılında hayatta olan *Tunuslu İbrahim el-Kâtibî* olması ihtimal dahilindedir.

Aydınolu Mehmet Bey'in İbn-i Battuta'ya hazırlattığı seçme hadislere Müderris Muhyiddin'in yaptığı Türkçe şerh ise hâlâ kayıptır. ©

²⁴ Rossi, 293.

²⁵ Bayraktar 65, Nr. 609, 610.

²⁶ Rossi, 293.

²⁷ İz-Kut, 381.

²⁸ ETENs. 33; İz-Kut, 381; Zavotçu 2005.

²⁹ Rossi, 293; Götz I 147, Nr. 216; Sohrweide II 26, Nr. 22; Çelebioğlu, 152.

³⁰ Rossi, 293; Bayraktar 65, Nr. 609, 610.

³¹ Flügel III 1401, Nr. 1701; Rossi, 293; Götz I 146, Nr. 216; Sohrweide II 26, Nr. 22; Pertsch 129-130, Nr. 104; Bayraktar 65, Nr. 609, 610; 01 Hk 879; 06 Hk 1753/1; 06 Hk 4693/1; 06 Hk. 4046/2; 06 M.K. Yz. A 1130/1.

Ek: I

Aşağıda Vatikan Kütüphanesinde 364 numarada kayıtlı yazma ile Millî Kütüphanede 06 MK Yz. A 1130/1 numarada kayıtlı *Kitâb-ı müstakîm*'den örnek metinler karşılıklı verilmiştir.³²

“Hadîs Kitabı” Vatikan Kütüphanesi Türkçe Yazmalar, 364, 110a-111b	Kitâb-ı Müstakîm Millî Kütüphane, 06 MK. Yz. A 1130/1, 116a/3-117a/12
<p>Hamduli’llâh şükr her dem ol Hâka Andan artuğ kimsene bulmaz beğâ Bir kitâb düzdüm bizüm sulţân için Sulţân bin sulţân Murâd hân için³³ ... el-Bâbü râbi’u ‘aşere fi Hukûki’l-Câri. Bu bâb konuşî hakkın bildürür. Şâlih konuşî istemek sünnet-i resûl’dür. Bir hadîsde dahı eydür: “İsteñ şâlih konuşî ev şatun almazdan ön” dir. “Eyü yoldaşî isteñ yola gitmezden ön” didi. Hadîs: Resûl ‘a.s. eydür: “Konuşî hakkı ana hakkı gibidür.” Hadîs: Resûl ‘a.s. eydür: “Her evüñ dört yanından kırkar ev konuşısudur. Hakkı vâcibdür üzerimize kişinüñ” dir. Güci yetdükçe konuşıya ikrâm ideler. Dahı kendü tok yatup konuşî aç yatmaya. Artuğ ta’âmda ortakluğı vardır.” Resûl ‘a.s. buyurur ki konuşî üçdür: Birinüñ üç hakkı var. Birinüñ iki hakkı var. Birinüñ bir hakkı var. Ammâ ol konuşî ki üç hakkı var, kapu konuşısudur. Bir İslâm hakkı, bir konuşılığı hakkı, bir</p>	<p>Hamduli’llâh şükr her dem ol Hâka Andan artuğ kimsene bulmaz beğâ Bir kitâb düzdüm bizüm sulţân için Sulţân bin Murâd hân için ... el-Bâbü râbi’u ‘aşere fi Hukûki’l-Câri. Bu bâb konuşî hakkın bildürür. Şâlih konuşî istemek sünnet[-i] resûl’dür. Bir hadîsde dahı eydür: “İsteñ şâlih konuşî ev şatun almazdan ön” dir. “Eyü yoldaşî isteñ yola gitmezden ön” dir. Hadîs: Resûl ‘a.s. eydür: “Konuşî hakkı ana hakkı gibidür.” Hadîs: Resûl ‘a.s. eydür: “Her evüñ dört yanından kırkar ev kişinüñ konuşısudur. Hakkı vâcibdür üzerimize” dir. Güci yetdükçe konuşıya ikrâm ideler. Dahı kendü tok yatup konuşî aç yatmaya. Artuğ ta’âmda ortakluğı vardır.” Hadîs: Resûl ‘a.s. eydür ki konuşî üçdür: Birinüñ üç hakkı var. Birinüñ iki hakkı var. Birinüñ bir hakkı var. Ammâ ol konuşî ki <vardur> üç hakkı var, kapu konuşısudur. Bir İslâm hakkı, bir konuşılığı hakkı, bir</p>

³² Vatikan Kütüphanesinde (Biblioteca Apostolica Vaticana, Turco 364) yazmaya ait kısımlar şu yayınlardan alınmıştır: Rossi 293, ETENs. 33-34; İz-Kut 381.

³³ Vezin aksamaktadır. Ayrıca birinci beyitteki vezin endişesiyle “şükr” okuduğumuz kelime her iki metinde “şükür” okutacak şekilde harekelenmiştir.

<p>yaşınılığı haqqı. Ammā ol qonşı ki iki haqqı var, bir İslām haqqı, bir qonşılığ haqqı. Ammā ol qonşı ki bir haqqı var, kâfir qonşısıdır. Bir qonşı haqqı var hemân. Mes'ele: Qonşıyı incitmeyeler, cefâ itmiyeler, kerâhet görmeyeler. Hâdis: Resûl 'aleyhi's-selâm eydür: "Benüm cānum Allāhu Te'ālā'nuñ kudret elindedür. Ol Allāh haqqıçün müslimān olmaz kişi tā qonşı elinden ve dilinden emîn olmayınca. Mes'ele: Qonşıya hediye vireler azdan çokdan eger harâc virür kâfirse dahı. Mes'ele: Qonşı evine destürsuz baqmayalar. Mes'ele: ba'zıları eydür: Sağ qoldan şol qoldan, dahı öninden ardından, kırqar ev qonşıdır. Nafaka vireler. Ton vireler. Qurbân etin vireler. Mes'ele: Qonşınıñ itin urmayalar. Dīvârına işemeyeler. Qatı söylemeyeler. Oğlancuğuna lañife ideler, yüzün yuyalar. Başın şığayalar. Başına yağ dürteler. Mes'ele: Qonşı nesnecük virse az görmeyeler. Hor baqmayalar. Uğrayıcağ güler yüzle baqalar. Ödünç vireler. Şayru olsa şoralar, çağırsa, meded dise, varalar. Ölüsine, düğünine, cenâzesine varalar. Evin tavarın şaklayalar. Hıyânetlik itmeyeler 'avretine, oğlına, kızına qaravaşına. Dahı yaramaz koçılı nesne qonşı evinden yaña atmayalar. Evin yüksek yapmaya, qonşıya yil varmasun diyü. Mes'ele: Şatun aldugı yemişden qonşıya vire, kendü yimezdin öndin. Mes'ele: Kendü nefsinı hor göre</p>	<p>yaşınılığı haqqı. Ammā ol qonşı ki [iki haqqı var, bir İslām haqqı, bir qonşılığ haqqı. Ammā ol qonşı ki] bir haqqı var, kâfir qonşısıdır. Bir qonşı haqqı vardur hemân. Mes'ele: Qonşıyı incitmeyeler, cefâ itmeyeler, kerâhet görmeyeler. Hâdis: Resûl 'aleyhi's-selâm eydür: "Benüm cānum Allāhu Te'ālā'nuñ kudret elindedür ol Allāh haqqıçün müslimān olmaz kişi tā qonşı elinden ve dilinden emîn olmayınca. Mes'ele: Qonşıya hediye vireler azdan çokdan eger harâc virür kâfirse dahı. Mes'ele: Qonşı evine destürsuz baqmayalar. Mes'ele: ba'zıları eydür: Sağ qoldan ve şol qoldan, dahı öninden ardından, kırqar ev kişinüñ qonşısıdır. Nafaqa vireler. Ton vireler. Qurbân etin vireler. Mes'ele: Qonşınıñ itin vurmayalar. Dīvârına işemeyeler. Qatı söylemeyeler. Oğlancuğuna lañife ideler. Yüzün yuyalar, başın şığayalar. Başına yağ dürt[t]eler. Mes'ele: Qonşı<sına> nesnecük virse az görmeye. Hor baqmayalar. Uğrayıcağ güle yüzle baqalar. Ödünç vireler. Şayru olsa şoralar, çağırsa, meded dise, varalar. Ölüsüne, düğününe (harekeli), cenâzesine varalar. Evin tavarın şaklayalar. Hıyânetlik itmeyeler 'avretine, oğlına, kızına qaravaşına. Dahı yaramaz koçulu (harekeli) nesne qonşı evinden yaña atmayalar. Evin yüksek yapmaya, qonşıya yil varmasun diyü. Mes'ele: Şatun aldugı yemişden qonşıya vire, kendü yimezdin öndün</p>
---	---

<p>ķonşıyı ĥor görmeye. Mes'ele: Ķaçan bir kişi evin şatar olsa evvel ķonşıya diye. Eger ġāyibse köye yad kişiye şatmaya meger ķonşı almaya. Mes'ele: Ķonşı ķonşıdan řu ve řuz ve ĥamİR ve od ala, men' etmeyeler. Ganİmet göreler řālih ķonşıyı. Ĥadİs: Resül 'aleyhi's-selām eydür: "Allāhu Te'ālā'nuñ yüz biñ belāsın şavar řālih ķonşı" dir. Ĥadİs: Resül 'aleyhi's-selām buyurur: "Bir kişi ķonşısın, ķavmin, yoldaşın öġse ol kişi řālih olur."³⁴</p>	<p>(harekeli). Mes'ele: Kendü nefsinı ĥor göre ķonşıyı ĥor görmeye. Mes'ele: Ķaçan bir kişi evin şatar olsa evvel ķonşıya diye. Eger ġāibse köye yad kişiye şatmaya meger ķonşı almaya. Mes'ele: Ķonşı ķonşudan su ve řuz ve ĥamİR ve od ala, men' itmeyeler, ġanİmet göreler. Ĥadİs: Resül 'aleyhi's-selām eydür: "Allāhu Te'ālā'nuñ yüz biñ belāsın şavar řālih ķonşı" Ĥadİs: Resül 'a.s. buyurur: "Bir kişi ķonşısın, ķavmin, yoldaşın öġse ol kişi řālih olur."</p>
--	---

Ek: II

Kitâb-ı müstakîm'in Millî Kütüphaneye Yz. A 1130/1 nüshasının ilk (vr. 1b-2a) ve son (vr. 168b-169a) varakları:

 <p>06 M.K. Yz. A. 1130/1, 2a</p>	 <p>6 M.K. Yz. A. 1130/1, 1b</p>
 <p>06 M.K. Yz. A. 1130/1, vr. 169a</p>	 <p>06 M.K. Yz. A. 1130/1, vr. 168b</p>

KISALTMALAR:

- Bayraktar*: Nail Bayraktar, Atatürk Kitaplığı Muallim Cevdet Yazmaları Kataloğu, İstanbul, 1998.
- Çelebioğlu*: Âmil Çelebioğlu (Yayına hzl. Dr. Nihat Öztoprak, Dr. Sebahat Deniz), Türk Edebiyatı'nda Mesnevi (XV. yy.'a kadar), İstanbul, 1999.
- ETENS*: Fahir İz, Eski Türk Edebiyatında Nesir, 2. Baskı, Ankara, 1996.
- Flügel III*: Gustav Flügel, *Die arabischen, persischen, türkischen Handschriften der kaiserlichen und königlichen Hofbibliothek zu Wien*, Wien, 1867. (Tıpkıbasım: Hildesheim: Georg Olms, 1977).
- Götz I*: Manfred Götz, *Türkische Handschriften*. (VOHD (=Verzeichnis der Orientalischen Handschriften in Deutschland) XIII, 2) Wiesbaden, 1968.
- İz-Kut*: Fahir İz-Günay Kut, "Dîvân Nazım ve Nesri" *Büyük Türk Klâsikleri*, C. 1, İstanbul, 1985.
- OCLT I*: Ekmeleddin İhsanoğlu, Ramazan Şeşen, M. Serdar Bekar, Gülcan Gündüz, A. Hamdi Furat, *Osmanlı Coğrafya Literatürü Tarihi*, İstanbul, 2000.
- Pertsch*: Wilhelm Pertsch, Verzeichniss der türkischen Handschriften, Berlin 1889 (Die Handschriften-Verzeichniss der Königlichen Bibliothek zu Berlin, Bd. VI).
- Rossi*: Ettore Rossi, *Elenco Dei Manoscritti Turchi Della Biblioteca Vaticana*, Vaticano, 1953.
- Sohrweide II*: Hanna Sohrweide, *Türkische Handschriften*. (VOHD (=Verzeichnis der Orientalischen Handschriften in Deutschland) XIII, 9) Wiesbaden, 1981.
- TÜYATOK 01/II*: İsmet Parmaksızoğlu-Abdullah Uysal (Proje Yürütücülere), *Türkiye Yazmaları Toplu Kataloğu (The Union Catalogue of Manuscripts in Turkey)*, Ankara, 1986.